

روش تحقیق کیفی

نویسندگان: کاترین مارشال، گرچن ب. راس من
مترجمان: دکتر علی پارسائیان، دکتر سید محمد اعرابی
ناشر: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، ۲۳۳ صفحه
محمد صالح جوکار

معرفی کتاب

کتاب «روش تحقیق کیفی» کتابی است نگارشی، تحقیقاتی که در هفت فصل توسط نویسندگان «کاترین مارشال» و «گرچن ب. راس من» در ۲۱۸ صفحه به رشته‌ی تحریر درآمده است که به احتساب ۱۵ صفحه‌ی ابتدایی که به صورت حروف الفبا در قالب پیشگفتار، یادداشت و فهرست مطالب به نگارش در آمده، ۲۳۳ صفحه می‌باشد.

لازم به ذکر است در این اثر ۲۶ برگزیده‌ی پژوهشی، ۱۱ جدول و شش نمودار جهت درک بهتر مطالب گنجانده شده است. هدف از این کتاب کمک به پژوهشگران جهت تهیه‌ی یک طرح تحقیق کیفی است که پس از ارائه، آن را به اجرا در آورند و البته بهتر بود نام کتاب «روش تهیه طرح تحقیق کیفی» انتخاب می‌شد.

فصل اول این اثر در مورد کلیات تحقیق می‌باشد که به محتوا و ماهیت تحقیق کیفی می‌پردازد و شامل چهار موضوع با عناوین «چالش‌ها»، «استدلال»، «شایستگی یا صلاحیت پژوهشگر» و «مروری بر کتاب» به همراه دو برگزیده‌ی پژوهشی با عناوین «توجیه یک پژوهشگر در بررسی یک فرهنگ سازمانی» و «متقاعد ساختن سیاستگذاران در مورد مفید بودن روش‌های کیفی» به نگارش در آمده است.

فصل دوم کتاب به چارچوب نظری تحقیق می‌پردازد و این چارچوب تحقیق را در مسیری معقول قرار می‌دهد، به گونه‌ای که به شیوه‌ی استدلال بتوان اهمیت تحقیق را برای جامعه‌ای بزرگتر به اثبات رسانید و برای مسئله‌های دیگری که در چنین جوامعی مطرح است، به کار برد.

همچنین استراتژی‌هایی برای تجزیه و تحلیل داده‌ها پرداخته شده است. نمودارهای این فصل «طبقه‌بندی تجربی، نقش آموزگار و اخراجی‌های دبیرستان» و «سه روش مطلوب برای آموزش دادن» می‌باشد و یک برگزیده‌ی پژوهشی با عنوان «مدیریت داده‌ها» درج شده است.

در فصل ششم فرآیند برنامه‌ریزی منابع لازم جهت انجام یک تحقیق کیفی که شامل منابع انسانی، مالی و زمان لازم برای انجام تحقیق است، مورد توجه قرار می‌گیرد و موضوعات مورد بحث به ترتیب شامل «برنامه‌ریزی منابع برای یک تحقیق بزرگ»، «تحقیق موردی»، «جمع‌آوری داده‌ها در سطح ناحیه و مدرسه»، «استراتژی در مورد انتخاب مدرسه»، «اصلاح طرح تحقیق»، «مدیریت داده‌ها»، «تجزیه و تحلیل داده‌ها»، «نیروی انسانی»، «منابع مالی»، «برنامه‌ریزی برای تحقیق پایان‌نامه»، «استادان و هم‌تایان»، «زمان در یک مقیاس کوچک» و «تأمین مالی» می‌باشد. نمودار این فصل مسیر زمانی و جریان فعالیت را به نمایش گذاشته است و جداول «منظور کردن زمان کارکنان به کارهای مورد نظر» در این فصل درج گردیده است. همچنین در فصل ششم سه برگزیده‌ی پژوهشی راجع به «برنامه‌ریزی منابع»، «امکان‌پذیر بودن و برنامه‌ریزی تحقیق کیفی»، «تجزیه و تحلیل مجدد داده‌ها» تنظیم و گزارش داده شده است. در فصل آخر نیز معیار ارزیابی معقول بودن و شایستگی موضع تحقیق برای پاسخگویی به پرسش‌ها و انتقادات به نگارش در آمده است. موضوعات این فصل عبارت است از «معیار معقول بودن (صحت)»، «دفاع از تحقق کیفی» و مطلبی تحت عنوان «فرجام سخن». در این فصل دو برگزیده‌ی پژوهشی با عناوین «توجیه مصرف زمان» و «دفاع از انعطاف‌پذیری طرح تحقیق» آمده است.

نقد صوری

کتاب حاضر برخلاف آثار علمی از ترجمه یا تألیف که خواننده با نثری سنگین و دیرفهم روبرو می‌شود، دارای نثری روان و تا حدود زیادی قابل فهم است که این مسئله را باید مدیون زحمات مترجمان این کتاب دانست. اما با توجه به اینکه در دوران اخیر به ندرت کتابی یافت می‌شود که غلط‌های چاپی و نگارشی نداشته باشد، این کتاب هم از این آفت در امان نبوده است و از نظر نکات مورد توجه در ویراستاری دارای اشکالات زیادی است که می‌توان به برخی از موارد ذیل اشاره کرد.

– عدم کاربرد نشانه‌ی مصغر «ی» در همه قسمت‌های مورد نیاز متن به عنوان مثال:

صفحه‌ی ۹ – پاراگراف دوم سطر دوم «تحقیق مزبور بر پایه‌ی نظریه» به جای «پایه‌ی نظریه»

صفحه‌ی ۱۰ – پاراگراف دوم سطر سوم «درباره‌ی محتوا» به جای

این فصل از دو موضوع با عناوین «شیوه آغاز» و «مقدمه‌ای بر تحقیق: مسئله و اهمیت آن، توجه به پرسش‌ها و محدودیت‌های تحقیق» به همراه سه نمودار با عناوین «الگوی چرخه‌ی تحقیق»، «کیف تئوریک یا نظری» و «چارچوبی برای تصمیم‌گیری مبنی بر مشاهده» و سه برگزیده‌ی پژوهشی نیز با عناوین «اهمیت تحقیق»، «ادبیات خلاق» و «استفاده از مفاهیم» تشکیل شده است.

فصل سوم در مورد طرح‌ریزی تحقیق به بحث پرداخته است که شامل استدلال‌ها و استراتژی تحقیق و اینکه آیا تحقیق در صدد است یک پدیده‌ی اجتماعی را توضیح دهد و یا توجیه کند و یا اینکه رفتاری را کنترل کند و یا شرح دهد و همچنین جلب توجه پژوهشگر به مکان، جامعه یا پدیده‌ی مورد تحقیق و مسئله‌هایی که در این مورد بایستی مد نظر قرارگیرد. در این فصل سه جدول با عناوین «هماهنگی پرسش‌های تحقیق با استراتژی تحقیق»، «مشاهده و به رمز در آوردن (کدگذاری)»، «پرسش‌ها برای تعیین قدرت بیان و مقامی که زنان در سازمان، شایسته‌ی احزار آن هستند» و «نمونه‌گیری برای جمع‌آوری داده‌ها» و ۱۳ برگزیده‌ی پژوهشی با عناوین «ارائه‌ی دلیل برای تحقیق کیفی: دیدگاهی فرهنگی درباره‌ی برنامه‌های اصلاح مدرسه‌های دولتی»، «نمونه‌گیری و انتخاب مکان»، «انتخاب مکان جهت افزایش توان دسترسی به افراد جامعه»، «توجه به افراد و رویدادها»، «نمونه‌گیری از افراد و رفتارها»، «اتخاذ تدبیر برای ورود به جامعه‌ی مورد تحقیق»، «پافشاری»، «جلب اعتماد»، «مدیریت امور سیاسی»، «پایداری»، «نقش پژوهشگر و رابطه‌ی متقابل (تفاهم)»، «اصول اخلاقی و تحقیقی در زمینه‌ی مردم‌نگاری» و «رعایت اصول اخلاقی» تشکیل یافته است.

در فصل چهارم روش‌های اصلی و تکمیلی جمع‌آوری داده‌ها و نقاط ضعف و قوت هر کدام مورد بحث قرار گرفته است. از روش‌های اصلی جمع‌آوری که در این فصل بیان شده می‌توان به روش «مشارکت در تحقیق»، «مشاهده مستقیم»، «مصاحبه عمیق (جامع)» و «بررسی اسناد و مدارک» اشاره کرد و از روش‌های تکمیلی جمع‌آوری داده‌ها «به داستان‌سرای»، «تاریخچه زندگی»، «تجزیه و تحلیل تاریخی»، «فیلم، عکس و ویدئو»، «مطالعه حرکت اندام»، «مطالعه شیوه‌ی استفاده از فضا»، «روش نامرئی»، «پرسشنامه و تحقیق پیمایشی»، «روش تصویری و آزمون روانشناسی» و «ترکیبی از روش‌ها» اشاره شده است. جداول این فصل شامل «نقاط قوت روش‌های جمع‌آوری داده‌ها»، «نقاط ضعف روش‌های جمع‌آوری داده‌ها»، «شیوه‌های جمع‌آوری داده‌ها در مورد انواع مشاهده» و «انواع روش‌های جمع‌آوری» می‌باشد و عناوین برگزیده‌های پژوهشی نیز «انتخاب روشی برای جمع‌آوری داده‌ها» و «انعطاف‌پذیری طرح تحقیق» است. در فصل پنجم به فرآیند جمع‌آوری، ثبت و مدیریت داده‌ها و

فصل ششم صفحه‌ی ۱۶۷ پاراگراف اول سطر آخر، حرف «ی» جا افتاده است «... اندیشیدن درباره نیازها تحقیق آشکار می‌گردد» به جای «... نیازهای تحقیق...».

فصل ششم صفحه‌ی ۱۸۷ پاراگراف دوم سطر اول کلمه‌ی «ارشد» جا افتاده است «... دانشجویان کارشناسی و دکترا ...» به جای «... دانشجویان کارشناسی ارشد و دکترا...».

اشکال در جمله‌بندی:

فصل چهارم صفحه‌ی ۱۲۲ پاراگراف سوم سطر دوم «... پژوهشگر می‌تواند بدین وسیله دیدگاهی درونی از یک فرهنگ به دست دهد» به جای «... به دست آورد».

فصل پنجم صفحه‌ی ۱۶۲ پاراگراف دوم سطر پنجم «... پژوهشگر باید به راهی برود که بتواند رابطه را شناسایی کنید، آن را شرح دهد و...» به جای «... رابطه را شناسایی کند...».

عدم رعایت نشانه‌گذاری صحیح در ویراستاری

همراه بودن ویرگول با حرف اضافه «و» در صفحه‌ی ۶۷ پاراگراف دوم سطر نهم «...مدت زمانی که صرف انجام تحقیق، و تهیه و ارائه‌ی گزارش نهایی...» که می‌بایست میان تحقیق و تهیه تنها ویرگول قرار می‌گرفت.

عدم وجود ویرگول در پاراگراف سوم سطر پنجم در صفحه‌ی ۸۳: «پژوهشگر درباره‌ی پیچیدگیهای مکان تدابیری اندیشیده» که می‌بایست میان مکان و تدابیری ویرگول قرار می‌گرفت.

«درباره‌ی محتوا»

صفحه‌ی ۱۶ - پاراگراف اول سطر سوم «در زمینه سیاست انجام می‌شود.» به جای «در زمینه‌ی سیاست»

صفحه‌ی ۲۳ - پاراگراف دوم سطر اول «این شیوه بسیار استاندارد» به جای «این شیوه‌ی بسیار استاندارد»

صفحه‌ی ۵۲ - پاراگراف دوم سطر چهارم «با توجه یک مسأله کلی» به جای «یک مسأله‌ی کلی»

صفحه‌ی ۶۲ - پاراگراف سوم سطر اول «پدیده ناشناخته» به جای «پدیده‌ی ناشناخته»

صفحه‌ی ۱۹۶ - سطر اول «برگزیده پژوهشی» به جای «برگزیده‌ی پژوهشی»

پژوهشی»

- عدم ذکر معادل انگلیسی از اسامی بیگانه در زیر صفحه صفحات: ۸۴ پاتن (۱۹۹۰-۱۲۴ دولارد (۱۹۳۵) و مندل بام (۱۹۷۳)، ۱۲۹ تیلر و باگدان (۱۹۸۴) و ایژمن (۱۹۶۹)، ۱۵۴ شاتزمن و استرس (۱۹۷۳)، ص ۱۶۴ باون (۱۹۶۴) کری‌گری (۱۹۸۵)، تورن (۱۹۸۳)

- تکرار کلمات:

فصل ششم صفحه‌ی ۱۸۶ پاراگراف دوم سطر سوم «در» دوباره تکرار شده است: «ولی در در موضوع تحقیق این مسائل»

فصل سوم صفحه‌ی ۵۸ سطر سوم «تحقیق» دوبار تکرار شده است «استراتژی تحقیق تحقیق را که مناسب‌تر است».

- حذف و جا افتادن حروف و کلمات

«برای پژوهشگران نوپا یا تازه کار، این عمل بسیار مشکل است»، صفحه‌ی ۱۵۸ پاراگراف اول سطر پنجم: «این کار بسیار طاقت فرسا و در مواردی غیرقابل تنظیم است»، یا صفحه‌ی ۱۶۴ پاراگراف سوم سطر اول: «فرایند پیچیده و طاقت فرسای طرح‌ریزی تحقیق» و...
- از اشکالات ساختاری دیگر می‌توان به ارجاع زیاد به منابع مختلف نام برد که گاهی در یک پاراگراف کوتاه به تحقیق چندین پژوهشگر ارجاع داده می‌شود. مثال: صفحات ۶، ۲۶، ۱۱۸، ۱۱۹ و ۱۲۲.

نقد محتوایی

- ارائه‌ی نمونه‌ها یا مثال‌هایی تحت عنوان برگزیده‌ی پژوهشی که بصورت واقعی و یا غیرواقعی در بخش‌های مختلف کتاب عرضه شده، باعث درک بیشتر و عمیق‌تر خواننده از موضوع و مطلب مورد بحث می‌شود و همچنین ارائه‌ی جدول مقایسه‌ای نقاط ضعف و قوت روش‌های جمع‌آوری داده‌ها در صفحات ۱۴۱ و ۱۴۲ برای کمک به پژوهشگر در انتخاب نوع و روش جمع‌آوری داده‌ها بسیار مفید می‌باشد.

- در فصل اول صفحه‌ی چهارم پاراگراف دوم سطر دوم بدون اشاره به الگوی «کوه نیان» (Kuhnian model) از سه روش‌شناس معروف بریتانیایی که از این الگو انتقاد کرده‌اند، بحث به میان آمده است.

- در فصل اول صفحه‌ی چهارم پاراگراف دوم سطر نهم در معرفی تقسیم‌بندی روش‌های تحقیق کیفی که توسط «جی‌کاب» ارائه شده، به پنج روش:

۱- روش شناسی مردم شناختی، ۲- ارزیابی دموکراتیک، ۳- نئومارکسیست، ۴- مردم‌نگاری انتقادی و ۵- تحقیق درباره زنان اشاره می‌نماید، در حالی که در صفحه‌ی ۵ پاراگراف سوم سطر سوم میان روش مردم‌نگاری انتقادی و نئومارکسیست حرف ربط (یا) آمده و در توضیحات نیز فقط مردم‌نگاری انتقادی توضیح و شرح داده می‌شود و به گونه‌ای به خواننده و پژوهشگر القا می‌شود که هر دو روش یکی و مشابه هستند.

- در فصل اول صفحه‌ی شش پاراگراف اول از پژوهشگری بنام «لاتر» (lather) نام برده می‌شود که در خصوص روش مردم‌نگاری انتقادی تحقیقاتی در خصوص زنان انجام داده و مطالعه کننده را به صفحه‌ی ۱۵ ارجاع می‌دهد، ولی با نگاه به صفحه‌ی ۱۵ شاهد پژوهشی از خانم «اوبراین» در بررسی فرهنگ سازمانی هستیم.

- در فصل اول صفحه‌ی ۹ چالش‌های بیان شده برای پژوهشگرانی که بخواهند تحقیق کیفی انجام دهند، تنها مختص تحقیق کیفی نیست، بلکه هر تحقیقی با این سه موضوع یعنی داشتن چارچوب نظری، برنامه‌ریزی و توانایی متقاعد کردن با آن مواجه می‌باشد.

عدم لزوم حرف اضافه «و» در صفحه‌ی ۷۱ سطر دهم: «... تحقیق مقدماتی و چهار دانشجوی دوره‌ی دکترا...» که حرف ربط «و» میان مقدماتی و چهار دانشجو «اضافی می‌باشد و می‌بایست «... تحقیق مقدماتی چهار دانشجوی...» باشد.

عدم لزوم نقطه در صفحه‌ی ۸۴ پاراگراف اول سطر نهم «... تداخل می‌کنند. ولی برای روشن شدن مطلب...» که می‌بایست از ویرگول استفاده می‌شد. «... تداخل می‌کنند، ولی برای روشن شدن...».

صفحه‌ی ۱۶۲ پاراگراف چهارم سطر دوم که بجای «:» از «.» استفاده شده است و... پنج روش ارائه می‌کند. نخست تاریخچه‌ای کاملاً...»

نقد ساختاری:

- مؤلفان در رابطه با ساختار و زنجیروار بودن مطالب و همچنین تقدم و تأخر موضوعات اصلی سعی بر آن داشته‌اند که این موارد را رعایت نمایند، اما علی‌رغم تلاش صورت گرفته شاهد خارج شدن کتاب از سیر منطقی در برخی فصول هستیم. به عنوان مثال می‌توان به فصل آخر کتاب اشاره کرد که این‌گونه شروع می‌شود: «کسی که بخواهد موضوعی برای تحقیق کیفی ارائه کند، باید آن را بر پایه‌ی روش معقول و منطقی قرار دهد» و در ادامه به معیار معقول بودن و شیوه‌ی استدلال و دفاع از تحقیق کیفی می‌پردازد که این موضوعات می‌بایست در فصل اول که اتفاقاً اشاراتی هم به این موضوع داشته است، آورده می‌شد و یا مطالبی که در فصل سوم در خصوص رویارویی با چالش‌ها و استراتژی کلی و استدلال بیان شده نیز می‌بایست در فصل اول آورده می‌شد.

- برای فهم و درک بهتر مطالب فصل‌های کتاب بهتر بود در ابتدای هر فصل هدف‌گذاری معینی از آنچه در انتها به آن خواهد رسید در قالب سرفصلی با عنوان هدف کلی فصل، مفاهیم پیش‌بایست و هدف‌های عملکردی می‌آمد و در پایان فصل نیز خلاصه مطالب فصل، فهرست مفاهیم کلیدی فصل، پرسش یا خودآزمایی درج می‌شد.

- بیان مایوس‌کننده‌ی مطالب در قسمت‌های مختلف کتاب از جمله: صفحه‌ی ۱۸ پاراگراف دوم سطر پنجم «امکان دارد در مسیر راه با موانع و مشکلات یا مقاومت‌هایی روبه‌رو شوند»، در همین صفحه پاراگراف سوم سطر دوم «ارائه یک چارچوب نظری که کاری بسیار پیچیده و سخت است»، یا در صفحه‌ی ۳۹ پاراگراف اول سطر سوم «باید محدوده تحقیق را بصورتی دقیق مشخص نمود، بدیهی است که کار چندان ساده نیست»، در صفحه‌ی ۵۵ پاراگراف دوم سطر پنجم، «همواره با دو چالش عمده روبه‌رو هستیم»، در صفحه‌ی ۷۳ پاراگراف دوم «... باید جامعه و متغیرهای ذیربط را بشناسد (کاری است طاقت‌فرسا)»، همچنین در صفحه‌ی ۸۵ پاراگراف سوم سطر آخر

این روش بسیار ناقص بوده و برای خواننده نامفهوم است.
- در فصل چهارم صفحه‌ی ۱۱۱ در توضیح مصاحبه‌ی عمیق آمده است که دو پژوهشگر آن را گفتگوی هدفدار نامیدند؛ اینکه کدام دو پژوهشگر معلوم نیست.

- در فصل پنجم صفحه‌ی ۱۵۶ پاراگراف دوم مطلبی در خصوص فرآیند جمع‌آوری و تجزیه و تحلیل داده‌های تحقیق کیفی از «شاتزمن» و «استراس» ارائه شده است و در پایان پاراگراف در پراگماتیک این جمله آمده است (به صفحه‌های ۱۰۸ تا ۱۱۰ مراجعه کنید) که مشخص نیست این صفحات از کدام ترجمان یا کدام کتاب است و بهتر می‌بود مشابه صفحه‌ی ۵۸ در پی‌نوشت دقیقاً به مترجمان و انتشارات و سال نشر اشاره می‌شد که این موضوع در قسمت‌های مختلف کتاب به شکل‌های مختلف تکرار شده است که می‌توان به صفحه‌ی چهار سطر ۱۸ اشاره کرد که در پراگماتیک آمده است (به نوشته‌ی اتکین سان و همکاران (۱۹۸۸) صفحه ۲۳۹ مراجعه کنید) و یا صفحه‌ی پنج پاراگراف دوم سطر ششم اشاره کرد که این‌گونه آمده است (به نوشته واکر ۱۹۸۳ مراجعه کنید) که حتی نام کتاب و شماره‌ی صفحه هم ذکر نشده است و یا صفحه‌ی ۹۳ که باز هم در پراگماتیک آمده (به نوشته‌ی راس من و همکاران ۱۹۸۸ مراجعه کنید).

ارزیابی:

همانگونه که در معرفی کتاب ذکر گردید، این کتاب در جهت کمک به پژوهشگران جهت تهیه‌ی یک طرح تحقیقی کیفی است که پس از ارائه آن را به اجرا در آورند. مؤلفان توانسته‌اند با ارائه‌ی نمونه‌ها یا مثال‌هایی تحت عنوان برگزیده‌ی پژوهشی و همچنین درج نمودارها و جداول مختلف، باعث درک بیشتر و عمیق‌تر پژوهشگر و خواننده از موضوع و مطالب مورد بحث شوند؛ البته بایستی به این نکته توجه شود که پدیدآورندگان اثر بیشتر به دنبال دفاع از اصول و منطق تحقیق کیفی بوده‌اند تا چگونگی و اجرای این روش.

- در فصل دوم صفحه‌ی ۳۸ از یک معما صحبت به میان می‌آید که حل آن کار چندان ساده‌ای نیست و آن در خصوص موضوع تحقیق است که از یک سو باید در حد کافی روشن و مشخص باشد و از سوی دیگر باید انعطاف‌پذیر باشد و حال آنکه هیچ‌گونه راه‌حل و روشی برای پژوهشگر و خواننده ارائه نمی‌شود.

- در فصل سوم صفحه‌ی ۶۷ و ۶۸: یکی از مسائل بسیار مهم در تحقیق کیفی ارائه‌ی یک الگو می‌باشد تا بتوان به وسیله‌ی آن پرسش‌هایی را که در مصاحبه مطرح خواهند شد و یا مشاهدات را به رمز در آورد و طبقه‌بندی آنها را مشخص کرد و این موضوع مشخص‌کننده‌ی این مطلب است که پژوهشگر می‌داند پس از ورود به صحنه‌ی پژوهش چه رفتارها و صحنه‌هایی را باید مورد توجه قرار دهد که متأسفانه در مورد این موضوع کاربردی و مهم، بصورت گذرا و بدون اشاره به روش‌ها و چگونگی به رمز در آوردن و طبقه‌بندی کردن، فقط به ذکر یک مثال بسنده شده است.

- در فصل سوم صفحه‌ی ۶۰ پاراگراف سوم به جای استراتژی تحقیق کیفی، استراتژی کیفی درج شده است و در همان پاراگراف سه مرتبه تکرار و خواننده را به اشتباه می‌اندازد.

- در فصل سوم صفحات ۸۵ الی ۹۰، پرداختن به موضوعات ابتدایی در تحقیق مثل اتخاذ تدابیر برای ورود به محل تحقیق و یا پافشاری برای انجام یک تحقیق که ابتدا نامه‌نگاری، سپس تماس تلفنی، سپس نشست اول، بعد دوم، سوم و... برای یک تحقیق در حد تحصیلات تکمیلی غیرضروری است.

- در فصل چهارم صفحه‌ی ۱۲۷ پاراگراف سوم سطر دهم در روش‌های تکمیلی جمع‌آوری داده در بحث استفاده از فیلم و عکس از روش منحرف شونده یاد شده است و در توضیح آن آمده است که: «یکی از شیوه‌های تحقیق اندیشمندانه است که از حد مسائل روشن و آشکار فراتر می‌رود و دامنه‌ی آن به مکان‌ها و رویدادهایی می‌رسد که از شناخت عموم خارج است». همان‌طور که مشاهده می‌شود، توضیح